

CENTRUM BADANIA OPINII SPOŁECZNEJ

SEKRETARIAT

629 - 35 - 69, 628 - 37 - 04

UL. ŻURAWIA 4A, SKR. PT.24

ZESPÓŁ REALIZACJI

00 - 503 W A R S Z A W A

BADAŃ

621 - 07 - 57, 628 - 90 - 17

TELEFAX 629 - 40 - 89

INTERNET:

<http://www.cbos.pl>

E-mail: sekretariat@cbos.pl

BS/199/99

CZESI, WĘGRZY I POLACY O ZMIANACH PO ROKU '89

KOMUNIKAT Z BADAŃ

WARSZAWA, GRUDZIEŃ '99

PRZEDRUK MATERIAŁÓW CBOS W CAŁOŚCI LUB W CZĘŚCI ORAZ WYKORZYSTANIE DANYCH EMPIRYCZNYCH
JEST DOZWOLONE WYŁĄCZNIE Z PODANIEM ŹRÓDŁA

- ◆ Porównując odpowiedzi respondentów czeskich, węgierskich i polskich można stwierdzić, że Węgrzy najbardziej boleśnie odczuwają skutki przemian ostatniego dziesięciolecia, stąd ogólny bilans zmian w ich ocenie jest najmniej korzystny. Spośród trzech analizowanych krajów zdecydowanie najgorzej oceniają zmiany w wymiarze ekonomicznym, najbardziej krytycznie wypowiadają się o zmianach w swojej sytuacji osobistej i swoim życiu, najczęściej spośród wszystkich dostrzegają też pogorszenie sytuacji w sferze bezpieczeństwa. Natomiast lepiej niż Polacy i Czesi wspominają socjalizm. Mimo swego sceptycyzmu Węgrzy jednocześnie najbardziej doceniają zmiany w sferze politycznej, stosunkowo częściej niż pozostali stwierdzając, że możliwości uczestnictwa obywateli w życiu publicznym są większe niż przed rokiem '89.
- ◆ Czesi relatywnie najrzadziej mają negatywne opinie o przemianach w sferze ekonomicznej. Bardziej pozytywnie niż Węgrzy i Polacy wyrażają się o zmianach w materialnych warunkach życia, stosunkowo lepiej też oceniają sytuację na rynku pracy. Najbardziej doceniają możliwość swobodnego podróżowania. Wyróżniają się pozytywnymi ocenami swojej osobistej pomyślności i w sumie jako jedyni nieco częściej wyrażają zadowolenie niż niezadowolenie ze zmian w życiu, które zaszły w minionym dziesięcioleciu.
- ◆ Opinie Polaków są mniej jednoznaczne niż Czechów i Węgrów. Polacy najczęściej uważają, że warto było podjąć wysiłek przebudowy ustroju, jednocześnie najbardziej doceniają zmiany w zakresie swobód obywatelskich, w tym szczególnie możliwość otwartego wyrażania swoich opinii. Jednak niemal połowa Polaków stwierdza pogorszenie swojej sytuacji materialnej, a prawie trzy czwarte - pogorszenie się możliwości znalezienia pracy. W sumie wśród polskich respondentów przeważają ci, którzy sądzą, że ich obecne życie wygląda gorzej niż dziesięć lat temu.

W listopadzie minęła dziesiąta rocznica obalenia muru berlińskiego, wydarzenia, które świat przyjął za symboliczny początek ostatecznego upadku tzw. realnego socjalizmu i zmian sytuacji geopolitycznej w naszym rejonie Europy. W Czechach uroczyście obchodzono rocznicę wielotysięcznej demonstracji w Pradze, której następstwem było ustąpienie komunistycznego rządu. Jak z historycznej perspektywy oceniamy sens zapoczątkowanych wówczas przemian? Czy nasze opinie różnią się od ocen sąsiadów, którzy przeszli tę samą drogę od realnego socjalizmu do gospodarki rynkowej? Próbę odpowiedzi na te pytania przynosi sondaż CBOS¹ oraz badania przeprowadzone na Węgrzech (TÁRKI) i w Czechach (IVVM)².

OCENY USTROJU SOCJALISTYCZNEGO Z PERSPEKTYWY DZIESIĘCIOLECIA

Retrospektywna ocena ustroju socjalistycznego nie jest wśród Polaków jednoznaczna. Blisko jedna trzecia ankietowanych negatywnie ocenia skutki funkcjonowania socjalizmu w naszym kraju, jednak tylko nieco mniejsza grupa (jedna czwarta) podziela pogląd przeciwny i sądzi, że większości ludzi w Polsce socjalizm przyniósł przede wszystkim korzyści. Obecne oceny ustroju socjalistycznego są nieco bardziej negatywne niż na początku tego roku i dwa lata temu, natomiast zbliżone do opinii z lat '96 i '97.

¹ Badanie „Aktualne problemy i wydarzenia” (113), 5-11 października '99, reprezentatywna próba losowo-adresowa dorosłej ludności Polski (N=1111).

² Badanie w Czechach przeprowadzono w dniach 4-11 października '99 na próbie liczącej 1018 osób oraz 1-8 listopada '99 na próbie 1093-osobowej; na Węgrzech badanie zrealizowano w dniach 8-18 października '99 na próbie liczącej 1523 osoby.

Tabela 1

Jak Pan(i) ocenia, czy ustroj socjalistyczny przyniósł większości ludzi w Polsce więcej korzyści czy strat?	Wskazania respondentów według terminów badań					
	X '94	IX '96	VII '97	V '98	IV '99	X '99
	w procentach					
Więcej korzyści niż strat	28	25	24	30	28	25
Tyle samo strat, co korzyści	33	28	28	28	30	30
Więcej strat niż korzyści	27	34	32	32	29	31
Trudno powiedzieć	12	13	16	10	13	14

Korzystne strony ustroju socjalistycznego pamięta więcej osób zamieszkałych na wsi (31%) lub w małych miejscowościach (29%) niż spośród mieszkańców największych aglomeracji (11%). Opinie o ustroju socjalistycznym są tym gorsze, im lepiej ankietowani są wykształceni; wśród osób z wyższym wykształceniem ponad połowa uznaje, że ustroj socjalistyczny przyniósł ludziom więcej strat niż korzyści. Oceny socjalizmu są także wyraźnie związane z obecnym statusem materialnym badanych. Skutki funkcjonowania ustroju socjalistycznego niekorzystnie oceniają uzyskujący najwyższe dochody na osobę w rodzinie, natomiast ciepłej o tym modelu ustrojowym myślą respondenci deklarujący dochody poniżej średnich. Można zatem powiedzieć, że oceny socjalizmu są dokonywane w dużej mierze przez pryzmat obecnej sytuacji ankietowanych, a terażniejszość w większym lub mniejszym stopniu oddziałuje na charakter ocen minionego ustroju.

Tabela 2

Deklarowane dochody na jedną osobę	Jak Pan(i) ocenia, czy ustroj socjalistyczny przyniósł większości ludzi w Polsce więcej korzyści czy strat?			
	Więcej korzyści niż strat	Tyle samo strat, co korzyści	Więcej strat niż korzyści	Trudno powiedzieć
	w procentach			
Do 275 zł	33	32	19	16
276-399	36	39	19	6
400-549	24	33	29	14
550-799	25	30	31	13
Powyżej 799 zł	15	28	47	11

Wśród grup społeczno-zawodowych najcieplej o socjalizmie myślą rolnicy (44%) oraz robotnicy niewykwalifikowani (35%). Najbardziej krytycznie natomiast oceniają go przedstawiciele kadry kierowniczej i inteligencji, pracownicy umysłowi niższego szczebla, prywatni przedsiębiorcy oraz uczniowie i studenci.

Lepiej wspominają socjalizm osoby utożsamiające się z lewicą (35%) niż badani o centrowych (27%), a tym bardziej prawicowych poglądach politycznych (12%). Interesujące są zróżnicowania opinii na temat socjalizmu wśród potencjalnych wyborców poszczególnych partii politycznych. Zdecydowanie negatywnie skutki ustroju socjalistycznego oceniają sympatycy UW i AWS. Osoby bierne politycznie nie mają na ten temat jednoznacznego stanowiska. Natomiast elektorat SLD, a w większym jeszcze stopniu PSL częściej dostrzega w socjalizmie korzyści niż straty.

Tabela 3

Potencjalne elektoraty	Jak Pan(i) ocenia, czy ustrój socjalistyczny przyniósł większości ludzi w Polsce więcej korzyści czy strat?			
	Więcej korzyści niż strat	Tyle samo strat, co korzyści	Więcej strat niż korzyści	Trudno powiedzieć
	w procentach			
UW	8	15	69	8
AWS	9	20	60	11
UP	27	34	22	18
SLD	38	36	18	8
PSL	48	17	26	9
Niegłosujący	25	33	26	16

Jest oczywiste, że tego rodzaju ogólny bilans zysków i strat ma charakter względny. W tej syntetycznie wyrażonej opinii zestawione są bowiem oceny bardzo różnych wymiarów życia społecznego ważonych według całkiem subiektywnych kryteriów. To, co wpływa na oceny jednej osoby, może być mało istotne dla ocen kogoś innego. Tego rodzaju różnice mogą być tym większe wśród osób różnych narodowości.

Wśród Polaków ustroj socjalistyczny częściej wywołuje skojarzenia negatywne niż pozytywne. Można sądzić, że w naszej zbiorowej pamięci socjalizm utrwalił się przede wszystkim jako puste półki w sklepach i ciągłe problemy gospodarcze, którym towarzyszyły ograniczenia swobód obywatelskich i represje polityczne. Również Czechom tzw. miniony ustroj kojarzy się raczej negatywnie niż pozytywnie. Natomiast wspomnienia Węgrów związane z socjalizmem częściej mają dodatni niż ujemny znak emocjonalny - dominują wśród nich opinie, że socjalizm przyniósł większości mieszkańców tego kraju więcej korzyści niż strat. Możliwe, że na ocenach Węgrów silniejsze piętno odciska ich bieżąca sytuacja, zwłaszcza gdy zrelatywizuje się ją porównując z bardziej korzystnym niż w pozostałych dwóch krajach (w tym szczególnie w Polsce) obrazem rzeczywistości gospodarczej w momencie upadku tego ustroju. Można przypuszczać, że na oceny ankietowanych dość wyraźnie oddziałuje ostatni obraz ustroju zatrzymany w indywidualnej i społecznej pamięci.

Tabela 4

Jak Pan(i) ocenia, czy ustroj socjalistyczny przyniósł większości ludzi w Polsce więcej korzyści czy strat?	Czechy	Węgry	Polska
	w procentach		
Więcej korzyści niż strat	22	37	25
Tyle samo strat, co korzyści	42	30	30
Więcej strat niż korzyści	30	17	31
Trudno powiedzieć	6	16	14

CZY WARTO BYŁO?

Oceny Polaków analizowane z dłuższej perspektywy wskazują, że także bilans zmian dokonanych po roku '89 nie jest postrzegany jednoznacznie. Blisko dwie piąte ankietowanych uważa, że przeobrażenia zapoczątkowane przed dziesięciu laty generalnie przyniosły ludziom więcej strat niż korzyści. Ponad połowa badanych (54%) uznaje jednak, że korzyści i straty związane ze zmianami co najmniej się równoważą, natomiast prawie co czwarty sądzi, że korzyści jest więcej niż strat. Obecne oceny Polaków są wyraźnie gorsze niż w ostatnich trzech latach, a odsetek opinii negatywnych jest tylko nieco mniejszy niż po pięciu latach przemian.

Tabela 5

Czy zmiany zachodzące w Polsce od roku '89 przyniosły ludziom więcej korzyści czy strat?	Wskazania respondentów według terminów badań				
	X '94	IX '96	V '98	IV '99	X '99
	w procentach				
Więcej korzyści niż strat	15	32	32	24	24
Tyle samo strat, co korzyści	32	30	31	32	30
Więcej strat niż korzyści	42	24	27	34	37
Trudno powiedzieć	10	14	10	10	8

W porównaniu z opiniami Czechów i Węgrów oceny Polaków nie są najgorsze. Zmiany zachodzące w swym kraju najmniej pozytywnie oceniają Węgrzy - ponad dwie piąte sądzi, że przemiany na Węgrzech przyniosły ich mieszkańcom więcej strat niż korzyści, a tylko niespełna co siódmy mówi o przewadze korzyści. Wśród Polaków oceny pozytywne są na takim samym poziomie jak wśród Czechów - niespełna co czwarty uważa, że korzyści było więcej niż strat. Jednak w sumie w opinii obywateli wszystkich trzech państw ogólny bilans jest raczej niekorzystny - przeważają ankietowani dostrzegający więcej strat niż zysków.

Tabela 6

Czy zmiany zachodzące w Czechach/ na Węgrzech/ w Polsce od roku '89 przyniosły ludziom więcej korzyści czy strat?	Czechy	Węgry	Polska
	w procentach		
Więcej korzyści niż strat	23	15	24
Tyle samo strat, co korzyści	42	28	30
Więcej strat niż korzyści	31	45	37
Trudno powiedzieć	4	12	8

Mimo raczej negatywnych niż pozytywnych ocen skutków transformacji ponad dwie trzecie Polaków ocenia, że warto było dziesięć lat temu podjąć wyzwanie przebudowy ustroju politycznego i gospodarczego. Tylko nieco ponad jedna piąta ankietowanych kwestionuje wysiłek ostatniego dziesięciolecia i uważa, że nie warto było zmieniać ustroju. Można więc przypuszczać, iż niezależnie od wysokiej ceny przemian Polacy uważają, że warto było ją zapłacić.

Tabela 7

Czy z perspektywy czasu może Pan(i) powiedzieć, że warto czy też nie warto było zmieniać ustrój w Polsce?	Wskazania respondentów według terminów badań					
	III '94	VII '94	X '95	V '97	IV '99	X '99
	w procentach					
Warto	60	64	75	70	63	67
Nie warto	28	27	16	14	24	22
Trudno powiedzieć	12	9	9	16	13	11

Mimo że w ciągu ostatnich czterech lat poglądy Polaków w tym względzie nieco się pogorszyły, w porównaniu z ocenami obywateli czeskich i węgierskich okazują się wyjątkowo pozytywne. Opinię, że warto było dokonać przebudowy ustroju, podziela ponad połowa Czechów i niespełna połowa Węgrów. Można zauważyć, że - mimo znacznych wahań ocen w całym dziesięcioleciu - wśród Polaków nigdy nie odnotowaliśmy podobnie niskiego ogólnego poparcia dla zmian ustrojowych.

Tabela 8

Czy z perspektywy czasu może Pan(i) powiedzieć, że warto czy też nie warto było zmieniać ustrój w Czechach/ na Węgrzech/ w Polsce?	Czechy	Węgry	Polska
	w procentach		
Warto	55	46	67
Nie warto	32	40	22
Trudno powiedzieć	13	14	11

Najbardziej krytycznie zmiany ustrojowe oceniają Węgrzy - opinie pozytywne tylko nieznacznie przekraczają odsetek głosów podważających sens tego przedsięwzięcia. Aż dwie piąte Węgrów sądzi, że nie warto było podejmować wysiłku przebudowy ustroju społeczno-gospodarczego. Wśród Czechów niemal co trzeci jest tego zdania.

CHARAKTER ZMIAN POLITYCZNYCH

Ankietowani z Polski, Czech i Węgier mieli za zadanie ocenić zmiany zachodzące w ich krajach w ciągu minionego dziesięciolecia w różnych dziedzinach życia społecznego, a także w swojej osobistej sytuacji.

Poczucie rozszerzenia w ciągu ostatnich dziesięciu lat możliwości obywateli decydowania o sprawach publicznych w największym stopniu dotyczy Węgrów. Dwie piąte z nich ocenia, że w porównaniu z sytuacją sprzed roku '89 obecne możliwości wpływu obywateli na życie polityczne w kraju, a także na sprawy lokalne są większe. Również wśród Polaków częściej (choć już nie tak często jak w przypadku Węgrów) konstatowano zwiększenie możliwości wpływu obywateli na sprawy kraju niż sytuację odwrotną. Jednak najczęściej - podobnie jak w Czechach - oceniano, że nic się w tym zakresie nie zmieniło, a wpływ obywateli na sprawy publiczne pozostaje mniej więcej taki sam jak przed dziesięciu laty. Jednocześnie Czesi mają najwięcej wątpliwości co do demokratyzacji życia - odsetek ankietowanych oceniających, że możliwości wpływu obywateli na sprawy polityczne są w tym kraju obecnie mniejsze niż dziesięć lat temu, jest taki sam jak odsetek mających odmienne zdanie na ten temat.

We wszystkich analizowanych krajach wśród ankietowanych wyraźnie przeważa opinia o rozszerzeniu, w porównaniu z sytuacją sprzed roku '89, zakresu wolności obywatelskich. Większość Polaków oraz Czechów uważa, że obecnie możliwości otwartego wyrażania opinii, a także swobodnego podróżowania są obecnie większe niż przed rokiem '89, przy czym Polacy częściej dostrzegają pozytywne zmiany w zakresie wolności słowa, natomiast Czesi - w możliwościach podróżowania za granicę, które były tam znacznie bardziej ograniczone niż u nas. W zestawieniu z tymi krajami stosunkowo najmniej pozytywne są oceny Węgrów - tylko około połowy spośród nich sądzi, że możliwości otwartego wyrażania opinii są obecnie w ich kraju większe niż przed rokiem '89 i że większe są teraz możliwości podróżowania. Warto przypomnieć, że Węgrzy nie doświadczyli pod tym względem ani ograniczeń stanu wojennego, ani ortodoksyjnych stosunków, jakie panowały w Czechosłowacji, wobec czego ich odczucie poprawy może być relatywnie znacznie mniejsze.

Tabela 9

Jeśli porównuje Pan(i) swoją obecną sytuację z sytuacją sprzed roku 1989, to czy	Czechy	Węgry	Polska
możliwości wpływu na to, co się dzieje w Pana(i) miejscu zamieszkania, są teraz:			
	w procentach		
- większe*	24	40	27
- ani większe, ani mniejsze	41	32	43
- mniejsze*	16	13	19
Trudno powiedzieć	19	15	11
możliwości wpływu na życie polityczne w kraju są teraz:			
- większe	20	41	30
- ani większe, ani mniejsze	37	29	44
- mniejsze	20	14	13
Trudno powiedzieć	23	16	13
możliwości otwartego wyrażania opinii są teraz:			
- większe	57	47	63
- ani większe, ani mniejsze	24	27	19
- mniejsze	11	15	8
Trudno powiedzieć	8	11	10
możliwości podróżowania za granicę są teraz:			
- większe	67	50	62
- ani większe, ani mniejsze	14	16	12
- trochę mniejsze	10	20	12
Trudno powiedzieć	9	14	14
możliwości spędzania wolnego czasu są teraz:			
- większe	28	13	30
- ani większe, ani mniejsze	34	24	29
- mniejsze	26	56	30
Trudno powiedzieć	12	12	12
poczucie bezpieczeństwa jest teraz:			
- większe	8	6	9
- ani większe, ani mniejsze	22	11	12
- mniejsze	65	76	71
Trudno powiedzieć	5	7	8
*Połączono kategorie „zdecydowanie” i „trochę”.			

Jeśli chodzi o porównania dotyczące możliwości spędzania wolnego czasu, to oceny Czechów i Polaków są dokładnie podzielone, natomiast większość Węgrów uznaje zmiany w tym zakresie za niekorzystne.

Spośród wszystkich ocenianych wymiarów życia społecznego najbardziej negatywne są opinie dotyczące sytuacji w dziedzinie bezpieczeństwa obywateli. Respondenci ze wszystkich omawianych krajów w zdecydowanej większości oceniają, że czują się teraz mniej bezpiecznie niż przed rokiem '89. Najbardziej zdecydowanie tego rodzaju ocenę wyrażają Węgrzy.

OCENY ZMIAN W SFERZE SPOŁECZNEJ

W gospodarce socjalistycznej bezrobocie oficjalnie nie istniało. Ponowne pojawienie się tego zjawiska było jednym z najbardziej odczuwalnych społecznie skutków przemian rynkowych. Deklaracje ankietowanych w poszczególnych krajach ujawniają różnice w głębokości reform gospodarczych i priorytetach przyjętych w trakcie ich wdrażania. W porównaniu z Polską i Węgrami zmiany gospodarcze w Czechach (zwłaszcza w drugiej połowie lat dziewięćdziesiątych) przebiegały ewolucyjnie, a w przyjętej strategii gospodarczej nie zakładano raptownych zmian, także w dziedzinie zatrudnienia. Być może z tego powodu doświadczenie bezrobocia wydaje się Czechom mniej bolesne niż pozostałym nacjom. Tylko jedna trzecia obywateli tego kraju uznaje, że możliwości znalezienia pracy są obecnie gorsze niż przed rokiem '89, a niemal jedna piąta sądzi nawet, że są one lepsze niż dziesięć lat temu. Natomiast pogorszenie sytuacji na rynku pracy stwierdza blisko trzy czwarte Polaków i ponad cztery piąte Węgrów.

Socjalizm był także związany z funkcjonowaniem kontrolowanego przez państwo systemu świadczeń socjalnych obejmujących różne grupy obywateli. Istnienie tego rodzaju systemu, mającego w założeniu wyrównywać różnice w poziomie życia, jako jedno z naczelných haseł ideologicznych było szczególnie silnie utrwalane w świadomości społecznej. Zmiany rynkowe i rezygnacja z omnipotencji państwa (w różnym stopniu w poszczególnych krajach) spowodowały erozję tego systemu, podczas gdy mechanizmy

i instytucje spełniające podobne funkcje na Zachodzie jeszcze się nie wykształciły. Jest zatem oczywiste, że we wszystkich omawianych krajach przeważają opinie, iż otrzymywane przez obywateli świadczenia socjalne są obecnie niższe niż przed rokiem '89. Pogorszenie sytuacji w tej sferze życia społecznego stwierdza dwie trzecie Węgrów i Czechów. Polacy wydają się w tej dziedzinie relatywnie mniej przywiązani do wyobrażenia o opiekuńczości państwa w czasach socjalizmu - niespełna połowa uznaje, że zakres świadczeń socjalnych jest obecnie mniejszy niż dziesięć lat temu.

Raczej niekorzystnie oceniane są także materialne warunki życia. W tej dziedzinie stosunkowo najmniej niezadowoleni wydają się Czesi - jedna trzecia z nich stwierdza pogorszenie poziomu życia w ciągu ostatniego dziesięciolecia i niemal tyle samo jest zdania, że jest on wyższy niż przed rokiem '89. Natomiast Polacy, a szczególnie Węgrzy są wyraźnie sfrustrowani materialnymi warunkami życia i najczęściej uznają, że w porównaniu z sytuacją sprzed roku '89 poziom ich życia się obniżył.

Materialne warunki życia są jednym z najsilniejszych czynników wpływających na ogólne poczucie zadowolenia z życia. Nie można się zatem dziwić, że również ocena osobistej pomyślności najlepiej wypada wśród Czechów. Co trzeci respondent w tym kraju ocenia, że jego pomyślność jest większa niż przed rokiem '89, a więcej niż co trzeci uznaje, że ogólnie jego życie jest lepsze niż przed dziesięciu laty. Natomiast wśród Polaków i Węgrów wyraźnie przeważają ankietowani, którzy stwierdzają pogorszenie swojej osobistej pomyślności i mający ogólne poczucie obniżenia jakości życia.

Najbardziej depresyjne nastroje panują wśród Węgrów: blisko połowa z nich wyraża niezadowolenie ze zmian, które w tym okresie dokonały się w ich życiu. Ponad połowa powątpiewa w swoją osobistą pomyślność, sądząc, że przed rokiem '89 pod tym względem wiodło im się lepiej niż teraz. Zaledwie co siódmy Węgier ocenia swoją sytuację jako bardziej pomyślną.

Oceny Polaków są w tym wymiarze lepsze niż Węgrów, natomiast nie tak dobre jak Czechów. Dwie piąte naszych obywateli sądzi, że ich sytuacja życiowa jest gorsza niż przed rokiem '89, a ponad jedna czwarta dostrzega w tej dziedzinie poprawę. Co czwarty Polak widzi też pozytywne zmiany w swojej osobistej pomyślności.

Tabela 10

Jeśli porównuje Pan(i) swoją obecną sytuację z sytuacją sprzed roku 1989, to czy			
	Czechy	Węgry	Polska
materialne warunki życia są teraz:			
	w procentach		
- lepsze*	30	12	25
- ani lepsze, ani gorsze	29	16	19
- gorsze*	33	66	46
Trudno powiedzieć	8	6	10
możliwości podejmowania pracy (zatrudnienia) są teraz:			
- większe	19	6	9
- ani większe, ani mniejsze	23	8	8
- mniejsze	33	81	72
Trudno powiedzieć	25	5	12
otrzymywane przez Pana(ią) świadczenia socjalne są teraz:			
- lepsze	8	8	8
- ani lepsze, ani gorsze	17	15	23
- gorsze	66	67	48
Trudno powiedzieć	9	10	22
Pana(i) osobista pomyślność jest teraz:			
- większa	32	14	25
- ani większa, ani mniejsza	32	23	26
- mniejsza	29	57	37
Trudno powiedzieć	7	6	13
ogólnie Pana(i) życie jest teraz:			
- lepsze	35	18	28
- ani lepsze, ani gorsze	30	27	22
- gorsze	29	49	40
Trudno powiedzieć	6	6	10
*Połączono kategorie „zdecydowanie” i „trochę”.			

Wśród Polaków poczucie zadowolenia z życia jest związane przede wszystkim z wykształceniem, miejscem zamieszkania i wielkością osiągniętych dochodów. Blisko dwie trzecie badanych z wyższym wykształceniem ocenia, że ich życie jest teraz lepsze niż dziesięć lat temu i grupa ta swym zadowoleniem wyraźnie odbiega od pozostałych. Wyrażane

niezadowolenie z życia jest tym częstsze, im mniej respondenci są wykształceni. Wśród badanych, którzy ukończyli tylko szkołę podstawową, ponad połowa sądzi, że ich obecne życie jest gorsze niż to przed rokiem '89.

Przekonanie o korzystnych ogólnych zmianach w życiu wyraża niemal połowa respondentów z największych miast i tylko niespełna co piąty mieszkaniec wsi. Postrzeganie charakteru zmian jest tym bardziej pozytywne, im wyższe są deklarowane dochody na osobę w rodzinie; i odwrotnie - są tym gorsze, im niższe są deklarowane dochody. Swoje życie jako lepsze niż przed dziesięciu laty nieco częściej postrzegają mężczyźni, natomiast kobiety wyraźnie częściej są niezadowolone z tego, co się w tym okresie zmieniło w ich życiu. Spośród grup społeczno-zawodowych wyróżniają się przedstawiciele kadry kierowniczej i inteligencji, którzy zdecydowanie najbardziej pozytywnie patrzą na przemiany w swoim życiu. Lepiej niż pozostali oceniają je także pracownicy umysłowi niższego szczebla, osoby pracujące na własny rachunek, uczniowie i studenci oraz pracownicy fizyczno-umysłowi. Natomiast o tym, że żyje im się gorzej niż przed rokiem '89, zdecydowanie najczęściej przekonani są rolnicy: aż trzy czwarte tej grupy zawodowej mówi o pogorszeniu swojej sytuacji życiowej w ostatnim dziesięcioleciu. Niezadowolenie częściej niż pozostali wyrażają także renciści, osoby bezrobotne oraz robotnicy niewykwalifikowani.

Powyższe opinie na temat zmian zachodzących w ostatnim dziesięcioleciu mają charakter względny. Punktem odniesienia, do którego w swych ocenach odwoływali się ankietowani, jest sytuacja przed rokiem '89, różna w poszczególnych krajach. Dopiero drugim wymiarem, który przede wszystkim waży na ocenach respondentów, jest nieco inna obecna sytuacja poszczególnych krajów.

Wydaje się, że skutki przemian ostatniego dziesięciolecia najbardziej boleśnie odczuwają Węgrzy. Ogólny bilans zmian w ich ocenie jest najmniej korzystny. Spośród trzech analizowanych krajów zdecydowanie najgorzej oceniają oni zmiany w wymiarze ekonomicznym - w zdecydowanej większości są przekonani o pogorszeniu się ich warunków materialnych. Najbardziej negatywnie oceniają także sytuację na rynku pracy oraz zmiany w swojej sytuacji osobistej i w swoim życiu. Zdecydowanie najczęściej powątpiewają w swoją obecną pomyślność, najczęściej także spośród wszystkich dostrzegają pogorszenie sytuacji w sferze bezpieczeństwa. W sumie Węgrzy rzadziej niż pozostali sądzą, że warto było dokonywać zmiany ustroju. Jednocześnie bardziej korzystnie niż Polacy i Czesi oceniają poprzedni ustrój. Często są także przekonani, że w epoce socjalizmu lepsze niż teraz były świadczenia socjalne. Co ciekawe, mimo swego sceptycyzmu Węgrzy jednocześnie najbardziej doceniają zmiany w sferze politycznej, relatywnie częściej niż pozostali stwierdzając, że możliwości uczestnictwa obywateli w życiu publicznym (w polityce i we wpływie na sprawy lokalne) są większe niż przed dziesięcioma laty.

Postawę Węgrów można wiązać przede wszystkim z innym (np. w porównaniu z Polską) punktem startu, a przede wszystkim inną sytuacją gospodarczą w momencie upadku muru berlińskiego. Mimo braku demokracji i swobód politycznych Węgry miały w swojej gospodarce najwięcej elementów liberalnych i wolnorynkowych, nie doświadczyły ograniczeń stanu wojennego, a poziom życia obywateli był relatywnie wyższy niż w większości krajów bloku wschodniego. Z drugiej strony również obecna sytuacja może wpływać na relatywnie gorsze samopoczucie Węgrów - przed kilku laty z powodu trudnej sytuacji gospodarczej rząd węgierski musiał przyjąć ostry program naprawczy i wyraźnie odczuwaną przez społeczeństwo politykę oszczędnościową.

Z kolei Czesi są relatywnie najmniej sfrustrowani swoją sytuacją ekonomiczną. Bardziej pozytywnie niż inni wyrażają się o zmianach w swoich warunkach materialnych, stosunkowo lepiej (co nie oznacza, że dobrze) oceniają obecną sytuację na rynku pracy. Najbardziej doceniają możliwość swobodnego podróżowania. Wyróżniają się pozytywnymi ocenami swojej osobistej pomyślności i w sumie jako jedyni nieco częściej wyrażają zadowolenie niż niezadowolenie ze zmian w swoim życiu.

Opinie respondentów polskich są mniej jednoznaczne niż czeskich i węgierskich. Można sądzić, że wśród Polaków częściej spotyka się przeciwstawne oceny, co oznacza stosunkowo większe rozwarstwienie społeczeństwa (na zadowolonych i niezadowolonych ze zmian). Mimo subiektywnie raczej negatywnego bilansu przekształceń Polacy najczęściej uważają, że warto było podjąć wysiłek przebudowy ustroju. Zapewne z powodu kryzysu gospodarczego i niesprawności służb publicznych w końcu lat osiemdziesiątych, relatywnie najmniej niekorzystnie oceniają zmiany w poziomie opieki socjalnej. Jednocześnie Polacy najbardziej doceniają zmiany w zakresie swobód obywatelskich, w tym szczególnie możliwość otwartego wyrażania swoich opinii. Jednak - ogólnie rzecz biorąc - w polskim społeczeństwie jest więcej osób sądzących, że ich życie wygląda gorzej niż dziesięć lat temu, niż tych, którzy uważają, iż żyje im się lepiej.

Opracował

Krzysztof PANKOWSKI

A N E K S

Tabela 1. Czy ustrój socjalistyczny przyniósł większości ludzi w Polsce więcej korzyści czy strat? 1 - Więcej korzyści niż strat; 2 - Tyle samo korzyści, co strat; 3 - Więcej strat niż korzyści

(%)

	1	2	3	Trudno powiedzieć	Liczba osób
Ogółem	25	30	31	14	1111
Płeć					
Mężczyźni	23	28	36	12	527
Kobiety	26	32	26	16	584
Wiek					
18-24 lat	16	29	33	23	159
25-34	18	33	34	15	196
35-44	26	34	32	8	225
45-54	33	28	26	12	209
55-64	23	30	31	16	132
65 lat i więcej	30	26	29	15	190
Miejsce zamieszkania					
Wieś	31	29	24	16	410
Miasto do 20 tys.	29	32	25	13	122
20 - 100 tys.	22	31	34	14	243
101 - 500 tys.	23	30	36	11	187
501 tys. i więcej mieszk.	11	30	43	16	149
Wykształcenie					
Podstawowe	30	31	21	17	347
Zasadnicze zawodowe	31	30	28	11	295
Średnie	20	31	35	14	361
Wyższe	7	24	53	16	108
Grupa społ.-zaw. pracujący					
Kadra kier., inteligencja	7	25	48	21	81
Prac.umysł.niż.szczebła	18	33	40	9	101
Pracownicy fiz.- umysł.	30	25	34	11	88
Robotnicy wykwalifikowani	20	34	37	9	115
Robotnicy niewykwalifik.	35	28	23	14	55
Rolnicy	44	24	18	14	56
Pracujący na własny rach.	18	28	38	15	43
Bierni zawodowo					
Renciści	31	36	21	13	128
Emeryci	28	28	30	14	218
Uczniowie i studenci	11	30	36	24	77
Bezrobotni	30	34	18	18	89
Gospodynie domowe i inni	23	34	23	20	59
Pracuje w:					
sferze budżetowej	17	34	33	17	124
sekt. państw./publicznym	27	28	34	11	94
sp. właśc. pryw. i państwa	14	33	40	13	89
sekt. pryw. poza rolnict.	25	26	40	10	186
prywatnym gosp. rolnym	39	24	23	13	76
Dochody na jedną osobę					
Do 275 zł	33	32	19	16	170
276 - 399	36	39	19	6	123
400 - 549	24	33	29	14	240
550 - 799	25	30	31	13	170
Powyżej 799 zł	15	28	47	11	175
Ocena własnych war. mater.					
Złe	35	29	21	15	362
Średnie	22	33	30	15	512
Dobre	15	24	48	13	236
Udział w prakt. religijnych					
Kilka razy w tygodniu	14	28	44	15	79
Raz w tygodniu	25	32	29	15	592
1-2 razy w miesiącu	33	31	28	8	145
Kilka razy w roku	26	29	32	13	188
W ogóle nie uczestniczy	20	26	33	20	107
Poglądy polityczne					
Lewica	35	30	24	11	287
Centrum	27	34	23	16	336
Prawica	12	26	55	8	263
Trudno powiedzieć	23	30	21	26	220

Tabela 2. Czy zmiany zachodzące w Polsce od roku '89 przyniosły ludziom więcej korzyści czy strat? 1 - Więcej korzyści niż strat; 2 - Tyle samo korzyści, co strat; 3 - Więcej strat niż korzyści

	(%)				
	1	2	3	Trudno powiedzieć	Liczba osób
Ogółem	24	30	37	8	1111
Płeć					
Mężczyźni	28	28	37	8	527
Kobiety	21	33	37	9	584
Wiek					
18-24 lat	31	29	25	15	159
25-34	33	34	28	5	196
35-44	21	34	38	6	225
45-54	21	27	47	5	209
55-64	19	32	37	11	132
65 lat i więcej	20	25	44	10	190
Miejsce zamieszkania					
Wieś	15	29	47	10	410
Miasto do 20 tys.	24	30	42	4	122
20 - 100 tys.	26	34	32	8	243
101 - 500 tys.	31	28	32	9	187
501 tys.i więcej mieszk.	38	32	22	7	149
Wykształcenie					
Podstawowe	11	30	48	11	347
Zasadnicze zawodowe	23	29	40	7	295
Średnie	28	34	30	8	361
Wyższe	54	22	19	4	108
Grupa społ.-zaw. pracujący					
Kadra kier.,inteligencja	42	30	21	7	81
Prac.umysł.niż.szczebła	38	35	21	5	101
Pracownicy fiz.-umysł.	27	26	41	5	88
Robotnicy wykwalifikowani	25	36	31	8	115
Robotnicy niewykwalifik.	14	30	43	13	55
Rolnicy	5	29	63	3	56
Pracujący na własny rach.	32	34	24	11	43
Bierni zawodowo					
Renciści	11	26	50	13	128
Emeryci	21	29	42	8	218
Uczniowie i studenci	37	34	12	18	77
Bezrobotni	24	20	48	8	89
Gospodynie domowe i inni	15	39	44	2	59
Pracuje w:					
sferze budżetowej	32	30	28	10	124
sekt. państw.,publicznym	24	37	34	5	94
sp. własc. pryw. i państwa	31	37	23	9	89
sekt. pryw. poza rolnict.	29	32	32	7	186
prywatnym gosp. rolnym	12	27	58	3	76
Dochody na jedną osobę					
Do 275 zł	13	28	52	6	170
276 - 399	14	36	40	9	123
400 - 549	24	28	38	9	240
550 - 799	22	39	31	9	170
Powyżej 799 zł	40	34	23	4	175
Ocena własnych war. mater.					
Źłe	11	29	51	9	362
Średnie	24	33	37	6	512
Dobre	45	27	17	12	236
Udział w prakt. religijnych					
Kilka razy w tygodniu	37	24	25	13	79
Raz w tygodniu	22	32	37	9	592
1-2 razy w miesiącu	15	31	47	8	145
Kilka razy w roku	27	29	38	6	188
W ogóle nie uczestniczy	33	28	31	8	107
Poglądy polityczne					
Lewica	21	27	47	5	287
Centrum	24	33	36	8	336
Prawica	36	33	22	9	263
Trudno powiedzieć	16	27	43	14	220

Tabela 3. Jeśli porównuje Pan(i) swoją obecną sytuację z sytuacją sprzed roku 1989, to czy możliwości wpływu na życie polityczne w kraju są teraz:

	(%)				
	większe	ani większe, ani mniejsze	mniejsze	Trudno powiedzieć	Liczba osób
Ogółem	30	44	13	13	1110
Płeć					
Mężczyźni	35	41	12	11	527
Kobiety	25	46	14	14	583
Wiek					
18-24 lat	31	20	7	42	159
25-34	48	32	8	12	196
35-44	27	54	15	4	225
45-54	28	52	17	3	209
55-64	23	54	16	7	132
65 lat i więcej	21	49	15	14	189
Miejsce zamieszkania					
Wieś	26	43	16	15	410
Miasto do 20 tys.	29	50	9	12	121
20 - 100 tys.	36	42	11	10	243
101 - 500 tys.	25	45	16	14	187
501 tys.i więcej mieszk.	39	42	8	11	149
Wykształcenie					
Podstawowe	17	47	18	18	345
Zasadnicze zawodowe	28	48	14	10	295
Średnie	37	40	12	11	361
Wyższe	51	38	3	9	108
Grupa społ.-zaw. pracujący					
Kadra kier., inteligencja	55	35	5	5	81
Prac. umysł. niż. szczebla	49	37	4	9	101
Pracownicy fiz. - umysł.	30	47	15	8	88
Robotnicy wykwalifikowani	40	41	12	7	115
Robotnicy niewykwalifik.	24	51	13	12	55
Rolnicy	13	66	14	7	56
Pracujący na własny rach.	36	38	13	13	43
Bierni zawodowo					
Renciści	15	48	22	16	126
Emeryci	22	52	16	10	218
Uczniowie i studenci	35	19	1	45	77
Bezrobotni	27	37	16	20	89
Gospodynie domowe i inni	21	52	23	5	59
Pracuje w:					
sferze budżetowej	40	41	8	11	124
sekt. państw., publicznym	41	40	11	7	94
sp. właśc. pryw. i państwa	42	43	8	6	89
sekt. pryw. poza rolnict.	34	41	14	11	186
prywatnym gosp. rolnym	21	54	17	9	76
Dochody na jedną osobę					
Do 275 zł	26	41	19	15	170
276 - 399	26	46	18	10	123
400 - 549	25	49	13	13	240
550 - 799	30	43	13	13	170
Powyżej 799 zł	43	39	11	7	175
Ocena własnych war. mater.					
Złe	23	45	17	15	361
Średnie	28	47	14	11	512
Dobre	45	35	7	13	236
Udział w prakt. religijnych					
Kilka razy w tygodniu	30	53	4	13	79
Raz w tygodniu	30	41	14	15	591
1-2 razy w miesiącu	26	44	18	11	145
Kilka razy w roku	32	48	10	10	188
W ogóle nie uczestniczy	29	46	14	10	107
Poglądy polityczne					
Lewica	25	47	19	9	287
Centrum	28	48	11	13	336
Prawica	46	32	12	9	263
Trudno powiedzieć	20	47	10	23	220

Tabela 4. Jeśli porównuje Pan(i) swoją obecną sytuację z sytuacją sprzed roku 1989, to czy materialne warunki życia są teraz:

(%)

	lepsze	ani ani	lepsze, gorsze	gorsze	Trudno powiedzieć	Liczba osób
Ogółem	25		19	46	10	1110
Płeć						
Mężczyźni	30		17	41	11	527
Kobiety	20		20	51	9	583
Wiek						
18-24 lat	25		12	21	42	159
25-34	32		19	38	11	196
35-44	24		22	51	3	225
45-54	22		13	64	2	209
55-64	27		23	48	2	132
65 lat i więcej	19		25	51	5	189
Miejsce zamieszkania						
Wieś	22		17	52	10	410
Miasto do 20 tys.	28		12	53	7	121
20 - 100 tys.	21		26	44	10	243
101 - 500 tys.	25		16	46	13	187
501 tys.i więcej mieszk.	36		23	31	10	149
Wykształcenie						
Podstawowe	15		17	58	10	345
Zasadnicze zawodowe	23		18	50	9	295
Średnie	29		22	38	11	361
Wyższe	49		15	29	7	108
Grupa społ.-zaw. pracujący						
Kadra kier., inteligencja	46		14	35	5	81
Prac. umysł. niż. szczebla	37		24	30	9	101
Pracownicy fiz. - umysł.	20		22	51	8	88
Robotnicy wykwalifikowani	29		18	41	11	115
Robotnicy niewykwalifik.	20		12	57	11	55
Rolnicy	14		7	77	3	56
Pracujący na własny rach.	41		12	35	11	43
Bierni zawodowo						
Renciści	13		15	71	1	126
Emeryci	23		27	46	4	218
Uczniowie i studenci	27		11	12	49	77
Bezrobotni	13		23	48	16	89
Gospodynie domowe i inni	20		17	56	6	59
Pracuje w:						
sferze budżetowej	30		16	45	10	124
sekt. państw., publicznym	25		26	39	10	94
sp. właśc. prywat. i państwa	38		21	33	8	89
sekt. prywat. poza rolnictw.	35		15	40	10	186
prywatnym gosp. rolnym	21		11	63	5	76
Dochody na jedną osobę						
Do 275 zł	10		13	69	8	170
276 - 399	16		20	57	7	123
400 - 549	23		21	46	10	240
550 - 799	28		17	45	10	170
Powyżej 799 zł	46		21	26	7	175
Ocena własnych war. mater.						
Złe	8		12	71	9	361
Średnie	22		25	44	10	512
Dobre	57		17	14	12	236
Udział w prakt. religijnych						
Kilka razy w tygodniu	34		19	36	11	79
Raz w tygodniu	23		18	48	11	591
1-2 razy w miesiącu	19		20	54	7	145
Kilka razy w roku	23		21	47	9	188
W ogóle nie uczestniczy	40		17	34	8	107
Poglądy polityczne						
Lewica	20		16	55	9	287
Centrum	26		20	43	10	336
Prawica	39		17	36	9	263
Trudno powiedzieć	13		23	52	12	220

Tabela 5. Jeśli porównuje Pan(i) swoją obecną sytuację z sytuacją sprzed roku 1989, to czy ogólnie Pana(i) życie jest teraz:

(%)

	lepsze	ani ani lepsze, gorsze	gorsze	Trudno powiedzieć	Liczba osób
Ogółem	28	23	40	10	1110
Płeć					
Mężczyźni	31	25	33	11	527
Kobiety	26	21	45	8	583
Wiek					
18-24 lat	33	14	13	41	159
25-34	39	19	30	12	196
35-44	30	25	44	2	225
45-54	22	21	53	3	209
55-64	24	27	46	3	132
65 lat i więcej	20	30	47	3	189
Miejsce zamieszkania					
Wieś	19	23	47	10	410
Miasto do 20 tys.	24	19	47	9	121
20 - 100 tys.	29	25	36	9	243
101 - 500 tys.	32	23	34	11	187
501 tys.i więcej mieszk.	49	17	24	10	149
Wykształcenie					
Podstawowe	13	25	52	10	345
Zasadnicze zawodowe	24	25	42	10	295
Średnie	36	21	32	10	361
Wyższe	63	12	18	8	108
Grupa społ.-zaw. pracujący					
Kadra kier., inteligencja	63	13	19	6	81
Prac.umysł.niż.szczębla	47	22	25	6	101
Pracownicy fiz.-umysł.	30	24	37	8	88
Robotnicy wykwalifikowani	27	31	31	10	115
Robotnicy niewykwalifik.	18	21	46	15	55
Rolnicy	14	9	75	3	56
Pracujący na własny rach.	38	26	23	14	43
Bierni zawodowo					
Renciści	9	29	60	2	126
Emeryci	24	30	43	4	218
Uczniowie i studenci	35	10	7	48	77
Bezrobotni	18	16	52	14	89
Gospodynie domowe i inni	26	15	53	6	59
Pracuje w:					
sferze budżetowej	34	22	33	11	124
sekt. państw.,publicznym	33	24	31	12	94
sp. właśc. pryw. i państwa	40	21	31	8	89
sekt. pryw. poza rolnict.	42	22	28	8	186
prywatnym gosp. rolnym	15	16	63	5	76
Dochody na jedną osobę					
Do 275 zł	12	15	63	10	170
276 - 399	16	25	52	6	123
400 - 549	24	25	40	11	240
550 - 799	30	29	33	8	170
Powyżej 799 zł	50	25	18	7	175
Ocena własnych war. mater.					
Złe	7	17	67	9	361
Średnie	28	28	34	9	512
Dobre	60	19	9	12	236
Udział w prakt. religijnych					
Kilka razy w tygodniu	28	31	33	8	79
Raz w tygodniu	27	20	42	11	591
1-2 razy w miesiącu	25	27	41	7	145
Kilka razy w roku	30	23	37	10	188
W ogóle nie uczestniczy	33	21	34	12	107
Poglądy polityczne					
Lewica	22	23	44	10	287
Centrum	27	20	43	10	336
Prawica	45	24	25	6	263
Trudno powiedzieć	18	23	45	14	220